

Školní zralost a školní připravenost

Pro označení vývojového předpokladu pro úspěšné zahájení školní docházky se setkáváme s pojmy školní zralost, připravenost či způsobilost. Co tyto pojmy znamenají?

omyšlná hranice mezi dvěma vývojovými etapami, kdy se z hravého dítěte stává školák, je středem zájmu odborné lékařské, pedagogické i psychologické veřejnosti, ale zároveň i široké rodičovské veřejnosti.

V naší republice existuje síť pedagogicko-psychologických poraden, které se snaží určit stupeň vývoje dítěte, k čemuž využívají především diagnostické metody. Jedná se o metody, které umožňují v poměrně krátkém čase určit relativní úroveň psychického vývoje dítěte (tzn. shodu s určitou přiměřenou úrovní dané věkové kategorie nebo odchylku od této průměrné úrovně ve dvou směrech).

Určitým úskalím v diagnostice školní zralosti je např. nejednotnost používané terminologie. Pro označení vývojového předpokladu pro úspěšné zahájení školní docházky se setkáváme s těmito pojmy: školní zralost, školní připravenost a školní způsobilost.

Školní zralost

Jedná se o doposud nejméně frekventovaný pojem označující dosažený stupeň ve vývoji dítěte před vstupem do základní školy. Tento nejnámější a nejvíce používaný pojem se stal odborným termínem a jeho definici lze nalézt i v poslední verzi Pedagogického slovníku. Svě nezastupitelné místo má tento termín i v komentáři „školního zákona“, kde je začátek školní docházky stanoven nejenom časově („povinná školní docházka začíná počátkem školního roku, který následuje po dni, kdy dítě dovrší šestý rok věku“), ale současně s ohledem na tělesnou i duševní vyspělost dítěte („začátek školní docházky je volen tak, aby dítě dosáhlo tzv. školní zralosti“) (Friedl, 1996). Otázkou školní zralosti se zabýval již J. A. Komenský ve svém díle Velká didaktika.

Školní zralost je charakterizována jako stav dítěte, který zahrnuje jeho zdravotní, psychickou i sociální způsobilost začít školní docházku a zvládnout požadavky školní výuky. Jedná se o výsledek biologického zrání nervového systému a celé dosa-

Předškolní dítě se začíná zajímat o činnosti připomínající školní úkoly.

zické (tělesné) zralosti se posuzuje tělesná výška (za optimální se považuje cca 120 cm), hmotnost (cca 20 kg) a stav dentice (nástup výměny mléčného chrupu). Tyto tělesné parametry podle pediatriů, psychologů i pedagogů však nejsou dominantní při posuzování školní zralosti, pokud se nejedná o dítě s vyloženě slabou tělesnou konstitucí (nedonošené, oslabené atd.). Dokončují se osifikace zápěstních kůstek, což umožňuje vývoj jemné motoriky.

Psychologové definují školní zralost jako „způsobilost dítěte absolvovat školní vyučování“ (Hartl, Hartlová, 2000). K určení školní zralosti je zapotřebí dosažení určité úrovně řeči, myšlenkových operací, pozornosti, soustředěnosti i sociálních dovedností. Upozorňují, že předčasně zařazení dítěte do základní školy může u něho způsobit ztrátu sebedůvěry, neurotizaci či regresii.

Školní zralost zahrnuje tři složky: fyzickou zralost, psychickou zralost, sociální a emocionální zralost. Fyzický a psychický vývoj není zcela paralelní. Je nesporné, že fyzická kondice dítěte hraje jistou roli při zahájení školní docházky (např. dítě lépe snáší únavu, tělesnou zátěž, která je na něho kladena školním vyučováním; a zároveň vykazuje lepší odolnost proti únavě a i infekcím), ale ne dominantní.

Fyzická zralost

Úroveň fyzické zralosti posuzuje lékař při pravidelných lékařských prohlídkách. U fy-

zické (tělesné) zralosti se posuzuje tělesná výška (za optimální se považuje cca 120 cm), hmotnost (cca 20 kg) a stav dentice (nástup výměny mléčného chrupu). Tyto tělesné parametry podle pediatriů, psychologů i pedagogů však nejsou dominantní při posuzování školní zralosti, pokud se nejedná o dítě s vyloženě slabou tělesnou konstitucí (nedonošené, oslabené atd.). Dokončují se osifikace zápěstních kůstek, což umožňuje vývoj jemné motoriky.

Pozornost pediatriů bývá zaměřena i na kvalitativní změny tělesné stavby. Jedním z hlavních ukazatelů bývá celkové protažení postavy, kdy se mění tělesné proporce a prodlužují se končetiny. Zjišťuje se např. tzv. filipínská míra. Pokud dítě v pěti letech ohne pravou paži přes temeno vzpřímené hlavy a snaží se dotknout levého ušního boltce, nedokáže to. V šesti letech zpravidla je jeho snažení pozitivní, jelikož proběhla proměna proporcí jeho postavy. Růstový věk zjišťuje i tzv. „Kapalinův index“ (podíl výšky a hmotnosti dítěte).

Psychická zralost

Psychická zralost obsahuje celou řadu aspektů a je samozřejmě podmíněna i zrá-

...m organismu, kdy kolem 5. roku vrcholí diferenciaci vrstev mozkové kůry a teprve po 7. roce se upravuje definitivní poměr velikostí mozkových laloků. V tom okamžiku je dán strukturální základ pro nejvyšší funkce vyšší nervové činnosti. Výzkumy funkční anatomie mozku neprokázaly souvislost mezi váhou mozku a rozumovými schopnostmi. Není tedy podstatné, kolik šedé hmoty má mozek dítěte, ale jak a kdy ji dokáže využít.

Neurologické poznatky zdůvodňují veliký význam předškolní výchovy, neboť „nezjistíme-li, aby děti prošly určitými zkušenostmi do věku sedmi let, pak navždy ztratí příležitost mít z nich prospěch“ (Brierley, 1996).

Psychická zralost je charakterizována jako určitá dosažená úroveň v oblasti poznávacích procesů. A. Kucharská ji popisuje jako přechod od globálního k diferenciovanému vnímání, rozvoj analyticko-syntetické činnosti, zvyšování kapacity paměti díky fázi záměrného zapamatování, v oblasti myšlení odpoutání od egocentrismu a prezentismu s posunem od názorného myšlení k logickému a s realističtějším pohledem na svět.

Dalším projevem je bohatá slovní zásoba, gramaticky správná řeč bez vážných poruch výslovnosti a vyspělá grafomotorika (držení tužky, kresba s detaily, nápodoba geometrických tvarů písmen, zobrazení figurální kresby atd.). Do této oblasti bývá zahrnuta i pracovní zralost, kdy sice ještě u dítěte přetrvává zájem o hru, ale začíná se zajímat o činnosti připomínající školní úkoly. K dalším charakteristikám pracovní zralosti patří samostatnost, aktivnost a dovednost záměrně udržet pozornost na delší časový úsek a účastnit se řízené činnosti.

Emocionální a sociální zralost

Od dítěte nastupujícího do základní školy se očekává určitá emocionální stabilita.

Dítě by mělo být schopno odpoutat se na určitou dobu od matky a ostatních členů rodiny a vytvořit si vztah k vrstevníkům, učitelce, školní práci. Předpokládá se i určitý stupeň sebeovládání. Sociální zralost je charakterizována především schopností přijmout a plnit novou sociální roli – roli školáka a spolužáka. Dítě by mělo být schopno přizpůsobit se autoritě učitele, řešit jednoduché konflikty, mít potřebu širších sociálních kontaktů a smysluplné činnosti.

„Školní zralost tedy představuje komplex schopností a dovedností dítěte, s nimiž by mělo vstupovat do školní zátěže. Zátěží není jen změna životního režimu a tempa dítěte, ale i změna jeho hlavní činnosti ze hry na učení, změna sociálního postavení dítěte atd.“ (Novotná, Kremlíčková, 1997)

Příčiny školní nezralosti lze např. spatřovat v opožděném vývoji, snížené inteligenci nebo v neurotickém vývoji povahy či v neurotických rysech osobnosti dítěte. Významnou úlohu sehrává i nerovnoměrný vývoj potřebných schopností a funkcí a nedostatky ve výchovném prostředí a v působení na dítě. Mezi časté formy školní nezralosti patří fyziologický věk dítěte, funkční nezralost či retardovaný vývoj.

Diagnostika školní zralosti

K určení školní zralosti existuje nyní zhruba 30 testů, které se zaměřují na různé oblasti, např. inteligence, řečového projevu, laterality, koordinace zraku a jemné motoriky atd. Z této testové baterie si poradenský psycholog vybírá konkrétní test. Sestavení i formulování testovacích úkolů však odpovídá době, ve které testy školní zralosti vznikly, a chybí jejich zaktualizování.

Při určování školní zralosti sehrává důležitou roli i kalendářní věk dítěte. Věkové omezení nástupu dítěte do 1. třídy základní

školy je jednoznačně dáno kalendářním věkem a je vymezeno i zákonem. Langmeier už v 60. letech uváděl, že ideální čas pro vstup do školy je věk dítěte 6 let a 5 měsíců.

Prvotní význam školní zralosti byl chápán převážně v jeho užším pojetí, kdy bylo přeceňováno zrání organismu bez ohledu na vliv prostředí a výchovy. Současné pojetí vychází z komplexního pojetí psychického vývoje dítěte a zahrnuje biologické zrání i vliv prostředí, zvláště výchovy, jež stimuluje rozvoj schopností a připravují ho emočně a sociálně na vstup do školy.

Školní připravenost

V pedagogické literatuře se vedle termínu školní zralost objevuje i pojem školní připravenost. Pedagogové ho ve svých pracích používali a nadále používají k vystižení určité úrovně vědomostí, dovedností a návyků, které by mělo dítě před vstupem do základní školy ovládat. „U dítěte vstupujícího do školy se předpokládá určitá úroveň jeho rozvoje po stránce poznávací, emocionální a sociální, jejíž dosažení vyjadřuje připravenost pro školu.“ (Kořínek, 1975)

Tento pojem prošel kritickým hodnocením ze strany psychologů, kteří pojem připravenost chápali převážně v užším pojetí (příprava na školu v podobě speciálních činností), avšak i nadále ho někteří současní vědci publikují v odborné psychologické literatuře. Např. O. Čačka uvádí, že „jistými kritérii dovršenosti vývoje předškolního období jsou i předpoklady potvrzující školní zralost, tedy připravenost dítěte ke školní práci. Jedná se o soubor požadavků v oblasti tělesné, duševní a sociální...“

Prof. Kořínek se zabýval již v 70. letech ve svých výzkumech problematikou dětí před vstupem do školy a na počátku školní docházky. Ve svých pracích uváděl více pojem „připravenost pro školu“, který zahrnoval vedle fyzické připravenosti a zdraví dítěte určitý okruh vědomostí (konkrétních představ, pojmů ze všech oblastí lidského života). Kořínek hledá příčiny školní neúspěšnosti i v instituci školy, která má někdy neadekvátní požadavky na dítě a řešení vidí v „dialektickém vztahu mezi rozvojem dítěte a systémem požadavků, které klade na dítě škola...“ (Kořínek, 1975).

Ideální řešení spatřoval ve vyšetřování připravenosti pro školu. Hlavním důvodem však nebylo jen zjištění, zda je či není dítě pro školu způsobilé, ale diagnostikování stupně způsobilosti. Učiteli by byl poskytnut nejpřesnější obraz každého dítěte, čímž by s ním mohl diferencovaně pracovat.

Školní připravenost je chápána jako aktuální stav rozvoje osobnosti dítěte ve všech jeho

Školní zralost

(kompetence, které jsou závislé na zrání organismu)

- ◆ emoční stabilita a odolnost proti zátěži
- ◆ kvalitnější koncentrace pozornosti
- ◆ odolnost proti zátěži (adaptace na školní režim)
- ◆ laterálizace ruky, motorická i senzomotorická koordinace a manuální zručnost
- ◆ sluchová diferenciaci
- ◆ koordinace činnosti obou hemisfér
- ◆ vizuální diferenciaci a integraci (zralost očních pohybů)
- ◆ myšlení na úrovni konkrétních logických operací
- ◆ autoregulace založená na vůli a spojená s vědomím povinnosti

Školní připravenost

(kompetence, které jsou závislé do jisté míry na prostředí a učení)

- ◆ respektovat hodnotu a smysl školního vzdělání (motivace ke školní práci)
- ◆ rozlišovat různé role a diferencovat chování, které je s nimi spojeno
- ◆ úroveň verbální komunikace
- ◆ respektovat běžné normy chování i hodnotový systém

(Vágnerová, 2000)

Foto Martina Jureškové

Předškolní dítě by mělo být schopno řešit jednoduché konflikty, mít potřebu širších sociálních kontaktů a smysluplné činnosti.

— oblastech s přihlednutím k vnitřním vývojovým předpokladům i vnějším výchovným podmínkám. Konkrétně zahrnuje psychickou vyspělost (tzn. rozumovou, sociální, emoční a pracovní, jazykovou, motorickou atd.) podmíněnou biologickým zráním organismu a vlivy prostředí.

Školní způsobilost

Na základě obsahové analýzy pojmů školní zralost a školní připravenost lze říci, že oba pojmy vystihují určitou část předpokladů, kterých by mělo dosáhnout dítě před zahájením školní docházky. Pro vystižení komplexnosti veškerých předpokladů se v odborné literatuře začal objevovat kolem 80. let pojem školní způsobilost, který začali prosazovat někteří pedagogové s vysvětlením, že pojmy školní zralost a školní připravenost vystihují jen určitou část komplexu, který činí dítě způsobilým zahájit povinnou školní docházku.

Proces přípravy dítěte k zahájení povinné školní docházky ovlivňuje více faktorů, které vycházejí z vnitřních a vnějších podmínek, jež se navzájem prolínají a doplňují. Vedle biologických a psychologických předpokladů je důležitým faktorem i prostředí, v kterém dítě vyrůstá. Základním prostředím je rodina a její výchovné působení. Toto prostředí je vhodně doplňováno (a v případě neřídícího rodinného zázemí i nahrazováno) institucionálním prostředím.

Avšak ani tento pojem se neobešel bez připomínek a jeho definici bychom v pedagogickém ani psychologickém slovníku také nenašli. Negativum pojmu školní způsobilost je spatřováno v jeho protikladu „školní nezpůsobilost“, neboť takto bývá označováno dítě handicapované, které nikdy nedosáhne kvalit dítěte zralého pro školu.

Školní úspěšnost

Velmi diskutovaným a nedostatečně objasněným pojmem je „školní úspěšnost“, který je např. v pedagogickém slovníku charakterizován jako „zvládnutí požadavků“ nebo „produkt kooperace učitele a dítěte“, což v situaci zápisu dítěte do první třídy lze hypoteticky chápat tak, že dítě zvládlo požadavky, které na ně klade základní škola, a projevuje se pozitivním hodnocením (dítě je zapsáno do ZŠ). V druhém případě školní úspěšnost není pouze dílem dítěte, jeho schopností, píle atd., ale také dílem učitelky mateřské školy, rodičů, respektive součinnosti více aktérů.

Naopak „školní neúspěšnost“ lze chápat v úzkém pojetí jako „podprůměrné až nevyhovující výsledky žáka“, které je prezentováno tradiční pedagogikou, ale i širokou veřejností. Ve škole bývá zviditelněno „špatnými známkami“, avšak při zápisu do školy by bylo možno chápat jako odklad školní docházky. V širším pojetí se jedná o „selhávání dítěte v podmínkách školního edukačního prostředí“. Z toho plyne úzká souvislost mezi školní úspěšností a školní připraveností.

Pedagogická zralost

V českých pedagogických časopisech se v osmdesátých letech minulého století objevuje pojem „pedagogická zralost“, který je chápán jako „integrace tělesné a duševní, společenské a výchovné vyspělosti dítěte“ (Monatová). Připravenost na školu je chápána jako součást celkové pedagogické zralosti dítěte (většina dětí jí dosahuje ve věkovém rozmezí šestého a sedmého roku života) a je dělena na vnější připravenost (např. dítě projevuje zájem o školu) a vnitřní připravenost (tzn. vlastní připravenost ke školní docházce – úroveň poznatků, schopností, návyků, sociální a emocionální oblasti atd.). Pojem pedagogická zralost je užíván i v současné pedago-

gické literatuře a má širší význam než školní zralost a školní připravenost.

Rozvoj osobnosti dítěte

Vzhledem k různorodosti terminologie je vhodné se na daný problém podívat z jiného úhlu pohledu, např. v kontextu celoživotního učení a klíčových kompetencí, potřebných k přijatelnému zvládnutí školních požadavků (Vágnerová, 2000).

Na prahu třetího tisíciletí by se děti podle nové koncepce měly připravovat na školní práci především hrou. Na základě individuálně prováděné diagnostiky by učitelé měli vzhledem k vývojové úrovni daného dítěte přizpůsobovat předškolní i primární vzdělávání. „Pak již v tradičním pojetí nebudeme diskutovat o školní zralosti a připravenosti, ale spíše o možnostech pedagogicko-psychologické intervence ve prospěch rozvoje osobnosti každého dítěte...“ (Valentová, 2001).

Tato situace však zatím zůstává více méně na úrovni vysněného ideálu, neboť realita ve školách je jiná vzhledem k přetrvávajícím snahám zaměřeným na dosažení konkrétního výkonu. Problematika diagnostiky školní zralosti a připravenosti je nadále ožehavým problémem, o čemž svědčí i zvyšující se procento odkladů školní docházky.

PhDr. Jana Kropáčková, Ph.D.
PedF UK Praha

Literatura

- Brierley, J.: 7 prvních let života rozhoduje. Praha, Portál 1996.
- Čačka, O.: Psychologie dítěte. Brno, Sursum 1996.
- Friedl, A.: Školské zákony (komentář). Praha, Eurounion 1996.
- Hartl, P., Hartlová, H.: Psychologický slovník. Praha, Portál 2000.
- Kořínek, M.: Dítě na počátku školní docházky. Praha, SPN 1974.
- Kropáčková, J.: Podíl institucionální předškolní výchovy při posuzování školní zralosti. Dizertační práce. Praha, PedF UK 2002.
- Kucharská, A.: Pedagogicko-psychologická diagnostika. Informatorium 3-8 č. 6/1996.
- Monatová, L.: Předškolní pedagogika. Brno, UJEP 1998.
- Monatová, L.: Speciálně pedagogická diagnostika z hlediska vývoje dítěte. Brno, Paido 2000.
- Novotná, M., Kremličková, M.: Kapitoly ze speciální pedagogiky pro učitele. Praha, SPN 1997.
- Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: Pedagogický slovník. Praha, Portál 1995.
- Vágnerová, M.: Vývojová psychologie. Dětství dospělost, stáří. Praha, Portál 2000.
- Valentová, L.: Vstup dítěte do školy z hlediska školní připravenosti. In.: Předškolní a primární pedagogika. Praha, Portál 2001.